

Miroslav Luštek

Nekaj zunanjih znakov partizanstva

Bibliografija narodnoosvobodilnega tiska je izredno bogata. Napisanih je že vrsta člankov in razprav, ki na kakršen koli način osvetljujejo dobo narodnoosvobodilnega gibanja tako iz vojaškega kakor tudi iz političnega vidika, ter so dragocen doprinos za zgodovino te dobe, posebno za prvo obdobje, za katero nam najbolj primanjkuje arhivskega gradiva.¹

Zelo malo, da ne rečem nič, pa je napisanega o stvareh, ki jih imenujem v tem članku zunanji znaki partizanstva. Pod tem si predstavljam elemente, ki so bili skupni vsem partizanom, po katerih so se v prvi dobi partizanstva med seboj samo razpoznavali, kasneje, ko je prešlo partizanstvo v redno armado, pa so bili simboli nove armade. To je kapa, zastava, položajni znaki, čini, odlikovanja, uniforma itd., skratka stvari, ki jih pisci raznih člankov verjetno niso opisovali, ker so se jim zdeli spričo velikih zunanjih in notranjih doživetij dogodkov nezanimivi in nepomembni. Ravno tako so morda nezanimivi za zgodovinarja, ki proučuje politično stran in samo delno zanimivi za zgodovinarja, ki ga zanima vojaška stran narodnoosvobodilnega gibanja.

Vsekakor pa so in morajo biti zanimivi za muzealca, ki proučuje to dobo.

In vendar so do danes tudi muzealci zelo malo napisali o teh problemih.² Kje so vzroki? Eden je v tem, da muzeji NOB, razen Vojnega muzeja JLA v Beogradu in Muzeja NO v Ljubljani, ne izdajajo svojih publikacij, v katerih je praktično edino mogoče objavljati večje strokovne prispevke o taki problematiki. Drugi pa, da so naši, sicer zelo številni muzeji, zelo revni na tem osnovnem muzejskem gradivu. Naj navedem samo nekaj primerov iz Muzeja NO, ki je, kolikor mi je znano, z gradivom še najbolj bogat. Partizanske kape »triglavke« so samo tri in vse tri iz kasnejše tako imenovane tretje faze triglavke. Ni pa niti enega primerka prve in druge faze. Povsem razumljivo. Ko je partizan zamenjal prvo triglavko konec leta 1942 ali v začetku 1943 z novo, je staro kot neuporabno zavrgel. Slovenskih partizanskih odlikovanj iz leta 1942 hrani nekaj primerkov edino Muzej NO, ker so bila, kakor bomo videli v naslednjem, še pred delitvijo raznešena iz bunkerja. Itd.

Zaradi vsega tega je zbiranje in proučevanje tega gradiva danes zelo oteženo. Ker pa se v praksi dnevno srečujem s temi problemi, sem bil prisiljen začeti z delom.

¹ Dr. France Škerl je zbral od leta 1945 do 1955 že 3652 člankov in razprav ter objavil bibliografijo narodnoosvobodilnega tiska v Zgodovinskem časopisu, Ljubljana, letnik IV., 1950, str. 278—316; letnik V., 1951, str. 492—512; letnik VIII., 1954, str. 353—482 in letnik IX., 1955, str. 287—348.

² Večja dela so Dušana Plenče »Brigadne zastave iz narodnoosvobodilniške borbe«, Vesnik Vojnega muzeja JNA, 2, Beograd 1955, str. 5—23 (citiran: Vesnik 2), Milana Brezovarja »Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilnega boja«, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS I., Ljubljana 1957, str. 39—50 in Dobrile Jurić-Keravice »Kape i oznake na kapama u Narodnooslobodilačkom ratu«, Vesnik Vojnega muzeja JNA, 5, Beograd 1958, str. 163—178 (citiram: Vesnik 5).

Posebno težko je proučevanje gradiva iz prvega obdobja. Nekaj podatkov hranijo Bilteni Vrhovnega štaba. Arhiva Glavnega poveljstva je zelo malo in še ta zelo redko in skopo govori o teh, za takratno dobo malenkostih, saj je porajajoče se partizanstvo, razumljivo, terjalo čim več organizacijskih in političnih smernic. Zanesljivost spominov takratnih borcev je zelo problematična. Precej sem jih zaslišal, toda odgovori so si zelo nasprotovali. Zato sem posamezne izjave uporabljal le v primerih, ko nisem imel drugih virov. Še najbolj prepričljiv dokument so partizanske fotografije, ki so iz tega obdobja zelo redke in kvalitetno, razumljivo, zelo slabe.

Dalje naj navedem, da zaradi pomanjkanja časa nisem črpal podatkov iz arhiva Vrhovnega štaba, ki verjetno vsebuje marsikak zelo dragocen podatek, niti se okoristil z izjavami takratnih funkcionarjev Vrhovnega štaba in Glavnega poveljstva, odkoder so prihajale zamisli, ki pa zaradi izrednih razmer večkrat niso bile objavljene z vojaško odredbo, temveč ustno povedane ter so se tako uveljavile (nošnja titovke itd.).

Zato je delo samo poskus, ki zahteva zaradi zgoraj navedenih težav mnogih dopolnitev. Prepričan sem, da bo marsikdo, ki so mu znane podrobnosti o stvareh, ki jih v članku opisujem, čutil dolžnost, da me marsikje dopolni in popravi. Dopolnitve in popravki pa bodo pripomogli k temeljiti študiji, ki jo naši muzeji zelo potrebujejo.

*

Rast prvih partizanskih enot v letu 1941 je znana. Njihova organizacija in naloge so opisane v članku »Naloge narodnoosvobodilnih odredov« v Biltenu Vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov št. 1, 10. avgusta 1941.³ To so politično-organizacijska navodila prvim partizanskim enotam, napisana komaj mesec dni po prvi oboroženi vstaji v Jugoslaviji, ki še ne govore o kakih elementih zunanje razpoznave partizanov. Šele odredba v Biltenu št. 7-8, 1. oktobra 1941 govori o enotnih znakih na kapah, o zastavah in o pozdravu borcev narodnoosvobodilnega gibanja.⁴ Ta odredba, ki jo je izdal Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, je bila navodilo »za vse štabe in komandante partizanskih odredov na ozemlju Jugoslavije«. Kmalu zatem je izdalo podobno odredbo tudi Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v Slovenskem poročevalcu št. 21, 17. oktobra 1941⁵ in v svojem glasilu Slovenski partizan.⁶

Toda še pred tem je Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet objavilo v Partizanskem zakonu, ki ga je izdelalo julija 1941 sredi priprav na oboroženo vstajo ter ga razposlalo vsem vodilnim organizatorjem in aktivistom na terenu, razen vojaško-političnih napolnil prvim slovenskim partizanskim enotam tudi navodila za partizansko zastavo in partizanski pozdrav.⁷ Partizanski zakon je bil napisan dva in pol meseca pred odredbo Vrhovnega štaba

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosvobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Bilten Vrhovnog štaba narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije 1941-1945, Tom II, Beograd 1949, str. 11-13 (citiram: Zbornik II/1).

⁴ Zbornik II/1, str. 80-81.

⁵ Dr. France Škerl, Slovenski poročevalec, 1938, 1941, Ljubljana 1951, str. 158 (citiram: SP).

⁶ Arhiv tehnik v MNO.

⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovenskih narodov, Borbe v Sloveniji 1941, del VI, knjiga 1, Beograd 1952, slovenska izdaja, dokument št. 5, str. 22-32 (citiram: Zbornik VI/1).

o zastavi in pozdravu, zato je razumljivo, da sta odredbi delno različni, posebno pri zastavi. Ker pa sta bili ravno na osnovi 7. člena Partizanskega zakona napravljeni prvi dve znani slovenski partizanski zastavi — ena od njiju je še danes ohranjena — zato govorim tudi o tem viru.

Znaki na kapah

Odredba Vrhovnega štaba o znakih na kapah je bila sprejeta na vojno-političnem posvetovanju, ki ga je organiziral 29. septembra 1941 v Stolicah v Zahodni Srbiji Vrhovni štab narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije s predstavniki Glavnih poveljstev iz posameznih narodnostnih ozemelj Jugoslavije.⁸ Prvi del odredbe, ki govori o znakih na kapah, se glasi:

»1. Na vsem ozemlju Jugoslavije nosijo partizani na kapah antifašistični znak — rdečo peterokrako zvezdo.

2. Na ozemlju Srbije morajo imeti partizani razen zvezde tudi 3 cm dolg in 1,5 cm širok trak srbske trobojnice. Trak stoji vodoravno pod zvezdo.

5. Na ozemlju Slovenije morajo imeti partizani razen zvezde tudi slovensko trobojnico. Trobojnica stoji vodoravno pod zvezdo.«⁹

Slovenska zastopnika na posvetovanju v Stolicah, komandant in komisar Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Franc Leskošek in Miha Marinko, sta po vsej verjetnosti napisala slovensko odredbo za Slovenski poročevalec in Slovenski partizan po spominu, — Bilten je bil tiskan v Užicah, ponatisnjen pa v Beogradu in še v nekaterih drugih tehnikah¹⁰ ter verjetno do srede oktobra, t. j. do zaključka urejanja 21. številke Slovenskega poročevalca po kurirski zvezi še ni prispel v Ljubljano —, zaradi česar je nastala sprememba v besedilu ter s tem seveda tudi v nošnji. Odredba Poveljstva slovenskih partizanskih čet namreč pravi:

»Znak slovenskih partizanov je slovenska trobojnica v obliki traku (2 cm krat 4 cm) ter na njej (podčrtal M. L.) antifašistična peterokraka zvezda (s premerom 3 cm) in se nosi na pokrivalu.«¹¹

Nastala je torej razlika v dimenziji traku in v nošnji zvezde. Odredba Vrhovnega štaba zahteva nositi zvezdo nad trobojnico, odredba Glavnega poveljstva pa na trobojnici.

Kaj nam pokažejo fotografije, edini preostali dokument, iz katerega lahko ugotovimo, kako se je odredba izvajala? Iz leta 1941 so znane tri partizanske fotografije, ki jih hrani Muzej NO v Ljubljani.¹² Na njih vidimo, da na svojih zelo različnih pokrivalih partizani ne nosijo še nikakršnih znakov. Ker ni znan datum fotografij, si lahko mislimo, da so posnetki nastali pred izdano odredbo. Tudi posnetek ujetega komisarja belokranjske čete Jožeta Mihelčiča iz začetka novembra 1941 nam pokaže, da na baretki še ne nosi znaka.¹³

Martin Greif-Rudi pravi v svojih Spominih, da so pohorski partizani že v letu 1941 mislili na znak, po katerem bi se med seboj razpoznavali. Ker na

⁸ Vesnik 2, str. 6 in Vesnik 5, str. 166, 167.

⁹ Zbornik II/1, str. 80—81.

¹⁰ Prav tam, str. 657.

¹¹ SP, str. 158.

¹² Grupa partizanov na Krimu, pl. 1318.

Peter Dobrajc-Klepec, pl. 3572.

Lado Janežič, film 612/2.

¹³ Jože Mihelčič na postaji v Rožnem dolu, pl. 4027.

enotno uniformo ni bilo takrat mogoče niti pomisliti, so se zedinili »za rdečo zvezdo, na eni strani zvezde slovensko zastavo, na drugi strani pa rdečo zastavo, ki so jo nosili prišito na kapi.«¹⁴ Verjetno, da to ni bila njihova originalna zamisel, temveč so odredbo Glavnega poveljstva prirojili nekoliko po svoje.

Drugačno sliko nam pokažejo fotografije iz leta 1942. Partizani nosijo dosledno na svojih kapah znake. Tudi okupatorski dokumenti govore o tem. V poročilu poveljstva XI. armadnega korpusa dne 5. marca 1942 izvemo, da so bili udeleženci napada na postajo Verd »v belih smučarskih uniformah, del v sivozelenih, del v uniformah bivše jugoslovanske vojske in del v civilu. Vsi so imeli rdeče zvezde.«¹⁵ (Podčrtal M. L.). Vendar znaki niso enotni. Eni so v smislu odredbe Glavnega poveljstva, drugi pa Vrhovnega štaba. Znak v smislu odredbe Vrhovnega štaba se je prenesel iz Hrvaške skupno s »partizanko« oziroma »triglavko«.

Znake za kape je začela množično izdelovati Centralna tehnika v Ljubljani. Delani so bili iz pločevine, točno v izmeri, ki jo določa odredba Glavnega poveljstva. V Saturnusu so izdelali stanco, s katero sta Stane Majcen-Krpan in Milan Trobec v Majcnovi hiši na Ižanski cesti 3 izdelovala znake. Iz Ljubljane jih je odpošiljala vojaška intendantca.¹⁶ O pošiljanju znakov iz Ljubljane sta nam znana dva podatka. Prvi, iz poročila štaba I. grupe odredov, 14. julija 1942 Glavnemu poveljstvu, ki pravi, da so doslej »prejeli samo 300 znakov . . . nujno pa rabimo še 600 partizanskih znakov«¹⁷ in drugi, iz poročila vodje Centralne tehnike CK KPS Milana Škerlavaja-Petrača, 28. julija 1942 Edvardu Kardelju, kjer pravi, da bodo po redni kurirski zvezi poslali deset tisoč značk.¹⁸ Od teh znakov je danes v Muzeju NO v Ljubljani ohranjen en sam primerek.¹⁹

21. decembra 1941 je bila s sklepom CK KPJ osnovana v Foči Prva proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada. Vrhovni štab je v Biltenu št. 14-15, februar-marec 1942 objavil Statut proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad, ki v 11. členu pravi, da imajo »borci proletarskih narodnoosvobodilnih brigad na kapah znak — peterokrako zvezo s srpom in kladivom.«²⁰

V Sloveniji je bila z odredbo št. 5 štaba III. grupe slovenskih partizanskih odredov, 24. aprila 1942 osnovana Proletarska udarna patrolja. Peta točka te odredbe pravi: »Zaradi posebne hrabrosti in požrtvovalnosti se dosedanja »Leteča patrolja« tovariša Dakija preimenuje v »Proletarsko udarno patroljo.« Podrejena je neposredno štabu III. grupe odredov. Proletarski udarni patrolji se dovoljuje nositi na pokrivalu kot znak proletarska rdeča zvezda z vtkanim srpom in kladivom rumene barve namesto splošno uvedenega partizanskega znaka.«²¹

Znak, rdeča zvezda z všitim srpom in kladivom, ki jo je dovolil Vrhovni štab v svojem Statutu za proletarske brigade, ni ostal samo v teh enotah. Že v drugi polovici leta 1942, kakor nam pokažejo fotografije, se ta znak pojavlja tudi v drugih enotah in sicer pri komandnem kadru, posebno pri političnih komisarijih in končno brez srpa in kladiva tudi pri borcih. Odredbe za splošno

¹⁴ Martin Greif, Spomini v arhivu Muzeja narodne osvoboditve (citiram AMNO).

¹⁵ Zbornik VI/2, dok. št. 146, str. 389.

¹⁶ Milan Škerlavaj-Petrač, ustni vir.

¹⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 59, str. 148.

¹⁸ Prav tam, str. 219.

¹⁹ Znak je razstavljen na stalni razstavi, inv. št. 1206.

²⁰ Zbornik II/1, str. 137.

²¹ Zbornik VI/2, dok. št. 60, str. 154.

nošenje tega znaka ni, ne od Vrhovnega štaba, kakor tudi ne od Glavnega poveljstva. Štabi posameznih partizanskih enot so začeli odpravljati do sedaj veljavne znake — nacionalno trobojko s peterokrako rdečo zvezdo — in jih zamenjavati z rdečo zvezdo oziroma z rdečo zvezdo ter srpom in kladivom za politični kader. Tako je n. pr. Loški odred napravil to spremembo v Otrovovcu nad Babno polico avgusta in septembra 1942.²²

11. avgusta 1942 je Glavno poveljstvo odredilo, da se preimenuje Proletarska udarna brigada Toneta Tomšiča v I. partizansko udarno brigado Toneta Tomšiča, ter ukinilo »znak peterokrake zvezde s srpom in kladivom ... namesto tega pa se nosi navaden partizanski znak in na desnem rokavu veliki črki U. B. (udarna brigada) iz rdečega blaga.«²³ Tako se od poletja 1942 do poletja 1943 pojavljajo na kapah trije znaki: rdeča zvezda na slovenski zastavi, rdeča zvezda z vtkanim srpom in kladivom ter sama rdeča zvezda.

Fotografije srbskih, črnogorskih, bosanskih in hercegovskih partizanskih enot iz tega obdobja nam prikazujejo isto.²⁴

14. septembra 1943 je izdal organizacijski oddelek Glavnega štaba NOV in PO Slovenije navodila, da nosijo pripadniki vojaških oblasti v zaledju na kapi znak »rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotnem polju«.²⁵ Idejo je dal že maja 1942 v imenu Glavnega štaba za Črno goro in Boko Moša Pijade, septembra istega leta pa je izšla o tem odredba Vrhovnega štaba.²⁶ V Sloveniji se je uveljavila torej šele čez leto dni.

Končno se v poznem poletju 1944 pojavi nov znak, ki je v svojem bistvu enak onemu iz prve odredbe. Znak je ovalne oblike (3 krat 2 cm) vlit iz cinka, v sredi je peterokraka rdeča zvezda, pod zvezdo pa v obliki trikotnika majhna državna trobojnica. Zvezda in trobojnica sta lakirani.²⁷ Teh znakov je bilo zelo malo. Povečini se nosi še naprej samo rdeča zvezda, in sicer do konca vojne. Po končani vojni so nosili take znake nekaj časa aktivni oficirji JLA.

²² Slava Mihevc-Müra, ustni vir.

²³ Zbornik VI/3, dok. št. 106, str. 281.

²⁴ Dobriša Jurić-Keravica pravi v svojem že navedenem delu, da je bilo že 4. julija 1941 na sestanku politbiroja CK KPJ v Beogradu sklenjeno, da nosijo partizani za znak rdečo peterokrako zvezdo, na katero so poedinci kmalu dajali srp in kladivo. Na posvetovanju v Stolicah je bilo osvojeno nošenje peterokrake rdeče zvezde z nacionalno trobojnico. Kdaj so opustili trobojnico in obdržali samo rdečo zvezdo, ne navaja. Pač pa navaja odredbo Vrhovnega komandanta o uvedbi verskih referentov po brigadah, kjer je med drugim odrejeno, da nosijo le-ti »na kapi peterokrako zvezdo«. Odredba je od 23. junija 1942.

²⁵ Izvirnik v AMNO.

²⁶ Vesnik 5, str. 168—169.

²⁷ Opisani znak je odstopil Muzeju NO Jože Krall, ki ga je dobil poleti 1945. Kje ga je dobil, se ne spominja več.

Ce se prav spominjam, sem videl te znake prvič avgusta ali septembra 1944 v vojaškem taborišču NOV in POJ v Gravini v južni Italiji. Nosili so jih pripadniki v Sovjetski zvezi formiranih prostovoljnih enot (Slovencev, mobiliziranih v nemško vojsko, ki so na ruski fronti prebežali na sovjetsko stran), od katerih so se nekateri borili skupno z Rdečo armado, drugi pa so bili poslani v Gravino. Znake so pričeli zamenjavati z drugimi tovariši iz taborišča (divšimi interniranci in ozdravelimi ranjenci), ki so skupno z njimi čakali na odhod v Jugoslavijo.

Ta znak lahko opazimo na eni od fotografij Franca Rozmana-Staneta, Jože Krall pa se spominja, da ga je nosil tudi general Dušan Kveder, ko se je po Rozmanovi smrti vrnil iz Beograda v Glavni štab Slovenije.

Zastava

Prvi pisani vir o zastavi je Partizanski zakon, ki v 7. členu pravi: »Partizanski zastavi sta rdeča in slovenska z znaki in emblemi svojih enot z geslom »Za svobodo«.»²⁸

Drugi vir je odredba Vrhovnega štaba v Biltenu št. 7-8, 1. oktobra 1941, ki pravi: »Vsi štabi in komandanti partizanskih odredov morajo čim preje poskrbeti za ustrezne nacionalne zastave na svojem ozemlju. Na sredi zastave po vsej širini mora stati peterokraka rdeča zvezda. Vrhovni štab Narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije ima zastavo: na desnem oglu rdečega polja jugoslovansko trobojnico s peterokrako zvezdo v sredini.«²⁹

Tretji vir je odredba Glavnega poveljstva v 21. številki Slovenskega poročevalca, 17. oktobra 1941 ter ista odredba v 1. št. Slovenskega partizana iz oktobra 1941, napravljena po odredbi Vrhovnega štaba: »Zastava slovenskih partizanov je slovenska trobojnica z antifašistično rdečo peterokrako zvezdo čez vsa tri polja.«³⁰

Četrti vir pa je Statut proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad, ki v členu 9. pravi: »Vsaka proletarska narodnoosvobodilna udarna brigada mora imeti svojo zastavo. Zastava je rdeča, s srpom in kladivom v gornjem desnem oglu, peterokrako zvezdo v sredini in z všitim svojim naslovom. Razen brigad imajo zastave tudi bataljoni, samo nekoliko manjše, z ravno takšnimi emblemi in s svojim imenom z redno rimsko številko v brigadi.«³¹

Vse štiri odredbe so pomembne za razvoj slovenske partizanske zastave.

Iz leta 1941 so nam bliže znane tri zastave. Dve, ki sta jih poklonila Kamniškemu bataljonu Izvršni odbor OF in Centralni komite KPS³² in tretja zastava, podarjena pripadnikom VOS (Varnostne obveščevalne službe), ki je še danes ohranjena.³³

Za te tri zastave lahko rečemo, da so bile napravljene v smislu 7. člena Partizanskega zakona, čeprav res povsem ne ustrezajo vsebini zakonitega stila vojaškega dokumenta, kakršen je Partizanski zakon. Milan Brezovar je v članku »Partizanska zastava v prvem letu narodnoosvobodilne borbe« obširno opisal dve od zgoraj omenjenih treh zastav: zastavo, ki jo je Kamniškemu bataljonu izročil Izvršni odbor OF in zastavo VOS. Iz opisa lahko vidimo, da so osnovni elementi odredbe zajeti v eni kakor v drugi zastavi, le da jima je ljudska domišljija, razumljivo, zelo revolucionarno razpoložena, dala novo bogato vsebino.

Številne zastave slovenskih partizanskih enot od 1941 do 1945 so delane po odredbi Vrhovnega štaba od 1. oktobra 1941, oziroma Glavnega poveljstva od 17. oktobra 1941. Muzej NO v Ljubljani jih hrani dvainštirideset. Natančen pregled teh zastav nam pove, da so zastave v osnovi enake, razlikujejo se med seboj po kakovosti blaga, iz katerega so bile izdelane, po domiselnosti ustvarjalca in končno seveda od spretnosti onega, ki je zastavo izdelal.

Tudi odlok o zastavi v Statutu proletarskih narodnoosvobodilnih udarnih brigad je vplival na slovensko partizansko zastavo. Prvi proletarski udarni

²⁸ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 28.

²⁹ Zbornik II/1, str. 81.

³⁰ SP, str. 158 in Slovenski partizan v ATMNO.

³¹ Zbornik II/1, str. 135—136.

³² SP, str. 145—146.

Edvard Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949, str. 5—7.

³³ Milan Brezovar, n. d., str. 42—48.

bataljon Toneta Tomšiča je razvil junija 1942 v Zapotoku pod Kureščkom svojo proletarsko zastavo, izdelano po navodilih v Statutu. Po ustanovitvi Prve proletarske udarne brigade Toneta Tomšiča jo je prevzela brigada, dokler ni bila 12. maja 1943 v bojih z italijanskimi oddelki divizije Isonzo v bližini Ajdovca zaplenjena.³⁴ Zanimivo je, da štab Tomšičeve brigade zastave ni spremenil, kljub odredbi Glavnega poveljstva, 11. avgusta 1942, ki pravi, da se »rdeča zastava s srpom in kladivom ukinja. Zastava udarne brigade je navadna partizanska zastava s črkami U. B. na belem polju.«³⁵

Končno spada sem tudi bogato izdelana zastava, namenjena Prvemu proletarskemu udarnemu bataljonu Toneta Tomšiča, ki so jo v roški ofenzivi zasegli Italijani v nekem bunkerju.³⁶

Pozdrav

Tudi o pozdravu že govori Partizanski zakon. Člen 8 se glasi: »Partizanski pozdrav je: »Stisnjena desna pest roke dvignjene k ščitu pokrivala z vzklikom »V boj«, ter z odgovorom »Za svobodo«. Partizani morajo pozdravljati svoje poveljnike in tovariše.«³⁷

Podobni sta tudi odredbi Vrhovnega štaba, 1. oktobra 1941 in Glavnega poveljstva od 17. oktobra 1941. Odredba vrhovnega štaba pravi: »Pozdrav borcev narodnoosvobodilnega pokreta je stisnjena desna pest pri sencah«,³⁸ odredba Glavnega poveljstva pa »Pozdrav slovenskih partizanov je pest desne roke dvignjene k spodnjemu robu pokrivala.«³⁹ Pozdrav s puško v stroju pa je bil »stisnjena pest leve roke in dvig podlahti v vodoravno lego preko prsi.«⁴⁰

Iz navedenih odredb vidimo, da je formalni pozdrav v vseh treh odredbah enak, le da pozdrav v Partizanskem zakonu omenja tudi pozdrav in odzdrav z besedo: V boj — za svobodo, medtem ko ga ostali dve odredbi ne omenjata. Splošno znano pa je, da partizani niso pozdravljali samo s kretnjo, t. j. z dvigom desnice stisnjene v pest k robu pokrivala, temveč v stroju tudi z besedo, v začetku nekje »V boj — za svobodo«, drugod pa s »Smrt fašizmu — svobodo narodu«.

Pozdrav »V boj — za svobodo« uporabljajo gorenjski partizani vse do srede julija 1942. 14. julija 1942 piše štab I. grupe odredov v dopisu štabu Gorenjskega odreda med drugim: »Pozdrav »V boj — za svobodo« se spremeni v »Smrt fašizmu — svobodo narodu« ... V Partizanskem zakonu je treba popraviti besedilo pozdrava.«⁴¹

Drugod, na primer v Kamniškem bataljonu se je pa že leta 1941 uporabljal pozdrav »Smrt fašizmu — svobodo narodu.«⁴² Ta pozdrav omenja tudi osnutek Partizanskega zakona, kjer je v 6. členu ob koncu partizanske prisege prečrtano geslo »Za svobodo — v boj!« ter pripisano »Smrt fašizmu — svobodo narodu!« in prav tako tudi v 8. členu ob partizanskem pozdravu.⁴³

³⁴ Prav tam, str. 49.

³⁵ Zbornik VI/3, dok. št. 106, str. 281 in ustni vir Stanka Semiča-Dakija.

³⁶ Leta 1955 so avtorji te zastave (arh. Vlasto Kopač, Milena Ježek-Zorova in brata Žmuc) napravili kopijo zastave, ki se nahaja v Muzeju NO.

³⁷ Zbornik VI/1, dok. št. 28.

³⁸ Zbornik II/1, str. 81.

³⁹ SP, str. 160.

⁴⁰ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 22.

⁴¹ Izvirnik v AMNO.

⁴² Edvard Kocbek, n. d., str. 5.

⁴³ Zbornik VI/1, dok. št. 5, str. 28.

29. marca 1942 je štab III. partizanskega bataljona »Ljubo Šercer« izdal z ukazom št. 1 med drugim tudi navodilo o pozdravljanju, ki se glasi:

»Zaradi enotnosti pozdravljanja se partizani pozdravljajo med seboj:

a) kadar so brez orožja, s pestjo desnice ob robu pokrivala, brez vsakega vzklika;

b) z orožjem pa s tem, da se pest levece položi na desno stran prsi, brez vsakega vzklika;

c) z vzklikom »Smrt fašizmu« pozdravi tovariš predpostavljeni svojo desetino, vod, četo itd., nakar mu odgovore partizani »Svobodo narodu«;

č) stražarji morajo vse došlece v logar strumno pozdraviti.«⁴⁴

Pozdrav »Smrt fašizmu — svobodo narodu« je nastal v dopisovanju med Titom in Aleksandrom Rankovićem-Markom. Najprej sta uporabljala samo prvi del pozdrava, nato pa tudi drugega.⁴⁵ Pozdrav se je prenesel pozneje v Biltene Vrhovnega štaba, kjer ga zasledimo že v prvi številki 10. avgusta 1941,⁴⁶ preko Biltenov Vrhovnega štaba pa se je začel uporabljati v partizanskih enotah po vsej državi.

Pozdrav z dvignjeno stisnjeno desnico je že star revolucionarni in delavski pozdrav. Znan je že iz časov Oktobrske revolucije in španske državljanske vojne. Dvignjena desna pest je bil pozdrav francoske ljudske fronte. Uporabljal se je tudi na Slovenskem pred vojno. Ivan Krefc pravi v svojih Spominih, da so ta pozdrav »kot protifašistično geslo komunisti tako popularizirali, da je bila policija v boju proti temu povsem brez moči. Sprva je protifašiste, ki so se tako pozdravljali, ustavljala, jih na policiji zaslisevala in jih kaznovala z denarnimi in zapornimi kaznimi.«⁴⁷ Zato je povsem razumljivo, da so ga uporabljali tudi partizani.

Kasneje je bil ta pozdrav opuščen in zamenjan z znanim, običajnim vojaškim pozdravom, ki ga uporabljajo vse redne vojske. Uredba o tem je izšla v Biltenu Vrhovnega štaba št. 37, 38, 39 za februar, marec, april 1944 in se glasi: »Ukinja se dosedanji vojaški pozdrav s stisnjeno pestjo, uvaja pa se nov običajni vojaški pozdrav s stegnjenimi prsti, tako, da se sredinec dotika desne strani čela ob robu vojaške kape. Ta odredba velja samo za regularne enote narodnoosvobodilne vojske, ne pa za partizanske odrede, ki zadržijo še dosedanji način pozdravljanja.«⁴⁸

Ta odredba ukinja stari pozdrav, vendar se je novi pozdrav začel uveljavljati že preje, verjetno ob prehodu partizanskih odredov v regularno narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. V Sloveniji so začeli pozdravljati z novim

⁴⁴ Zbornik VI/2, dok. št. 37, str. 83.

⁴⁵ Vladimir Dedijer, Josip Broz-Tito, prispevki za življenjepis, Ljubljana 1953, str. 435.

⁴⁶ Zbornik II/1, str. 17—18.

⁴⁷ Ivan Krefc, Spomini ljudskega agitatorja, Maribor 1954, str. 41.

Ivan Krefc me je v zvezi s tem pozdravom ter s postopkom policije opozoril na zanimiv članek v dnevniku »Jutro« od 16. marca 1937. Glasi se: »Kazniv pozdrav.«

V februarju je uprava policije kaznovala par ljubljanskih akademikov z globo 500 din ali pa po 10 dni zavora, ker so »na ljubljanskem glavnem kolodvoru uporabili ob slovesu znancev pozdrav z dvignjeno pestjo in s tem povzročili javno zgražanje ljudi«. Banska uprava je vloženo pritožbo te dni zavrnala in potrdila obsodbo z utemeljitvijo, da predstavlja pozdrav z dvignjeno pestjo »nespodobno obnašanje na javnem prostoru, s čemer je bil kršen javni red, oziroma dostojnost«.

Upravno sodišče v Celju je odločbo Banske uprave razveljavilo.«

⁴⁸ Zbornik II/1, str. 402.

Borci III. grupe odredov spomladi 1942, ki nosijo še vedno zelo različna pokrivala

pozdravom ob nastanku brigad, vendar še neobvezno.⁴⁹ Kmalu po ustanovitvi je n. pr. Gradnikova brigada izdala odredbo o novem pozdravu, ki je bila čitana pred strojem.⁵⁰ Ko je prispel Franc Rozman-Stane konec marca 1943 na Koroško, je vpeljal v novo formiranem Prvem koroškem bataljonu novi pozdrav.⁵¹ Po kapitulaciji Italije pa uporabljajo novi pozdrav slovenske partizanske enote na splošno.

Pokrivalo

Prvi partizani v Sloveniji so nosili najrazličnejša pokrivala: klobuke, športne čepice, baretke, šajkače (pokrivalo stare jugoslovanske vojske). Razumljivo je, da so organizatorji vstaje v posameznih predelih Slovenije poskušali vpeljati enotno pokrivalo, po katerem naj bi se — poleg že odrejenega znaka — partizani med seboj razpoznavali. Že konec leta 1941 je poskušal Viktor Avbelj na Dolenjskem vpeljati enotne kape, ki so bile podobne smučarski kapi, Aleš Bebler in Dušan Pirjevec pa na Notranjskem polhovke.⁵² Toda niti prvi niti drugi poskus ni uspel. Na Krasu, v Brkinih in v delu Notranjske so nosili partizani tako imenovane »bobrovke«, majhne črne kučme iz pliša ali na kratko

⁴⁹ Stanko Semič-Daki, ustni vir.

⁵⁰ Slava Mähevc-Mäira, ustni vir. Dokumenta v AMNO nisem našel.

⁵¹ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir.

⁵² Dušan Pirjevec-Ahac, ustni vir.

pristrižene kožuhovine, ki so bile in so še danes običajna pokrivala domačinov in jim ščitijo ušesa pred hudo burjo.⁵³

Enotne kape je hotelo uvesti jeseni 1941 tudi Glavno poveljstvo. V sodnem spisu proti Borutu Furlanu, je zaplenjeno poročilo nekega Mira — vsebina poročila da misliti, da je pisec partizanski komandir na Dolenjskem, mogoče Maks Perc —, v katerem med drugim prosi, da naj »pošljejo enotne kape in značke, kot je bilo dogovorjeno.«⁵⁴

Januarja 1942 je dobil II. štajerski bataljon, ki je bil na Pugledu, iz Ljubljane manjšo količino enotnih plavih kap, ki so bile podobne železničarskim. Verjetno so to kape, ki jih je hotelo uvesti Glavno poveljstvo. Toda pošiljka je bila malenkostna, da je dobil kape v glavnem samo komandni kader.⁵⁵

Taka različna pokrivala imajo prvi partizani vse do spomladi 1942. leta. Ko so se 19. aprila 1942 sestali Aleš Bebler, Ivan Jakič-Jerin in Ante Novak v hrvaški vasi Grbajelu, na desni strani Kolpe, nedaleč od Broda na Kolpi, v hiši Josipa Abramoviča-Kapa ter v dvodnevnem sestanku s hrvaškimi partizani obravnavali svoje dotedanje izkušnje in sestavili načrt sodelovanja med slovenskimi in hrvaškimi partizanskimi enotami, so prevzeli od hrvaških partizanov njihovo enotno, na tri ogle krojeno vojaško kapo, tako imenovano »partizanko«.⁵⁶

Že 24. aprila je štab III. grupe odredov izdal odredbo, ki v točki 6. pravi: »S ciljem postopnega uniformiranja partizanov se uvaja partizanska čepica »Triglavka«. Vzorec bo štab III. grupe odredov dostavil vsem bataljonom.«⁵⁷

Hrvaška »partizanka«, ki je dobila v Sloveniji zaradi svoje oblike naziv »triglavka«, je prišla med slovenske partizane po tej poti.⁵⁸

Partizanka je nastala na Hrvaškem in sicer v drugi polovici 1941. leta. Bivša španska borca in organizatorja narodnoosvobodilnega gibanja v Zagrebu Vladimir Popović in Otmar Kreačić sta naročila partizanko pri zagrebški partijski delavki Dobrili Jurić, ki je bila po poklicu šivilja. Za vzorec jim je služila čepica, ki so jo nosili borci španske republikanske armade.⁵⁹ Ta čepica se je že v prvem letu partizanstva razširila po Hrvaškem, Slavoniji in Dalmaciji, od tu pa je že po opisani poti prišla v Slovenijo. Kakšna je bila prvotna triglavka, lahko danes ugotavljamo samo po fotografijah, ker slovenski muzeji ne hranijo

⁵³ Mile Pavlin, Tako smo začeli — tako smo živeli (rokopis).

⁵⁴ Poročilo v AMNO.

⁵⁵ Stane Kovačič in Lado Mazovec, ustni vir.

⁵⁶ Ante Novak, Kako smo doživljali partizanstvo, Slovenski zbornik 1945, str. 495.

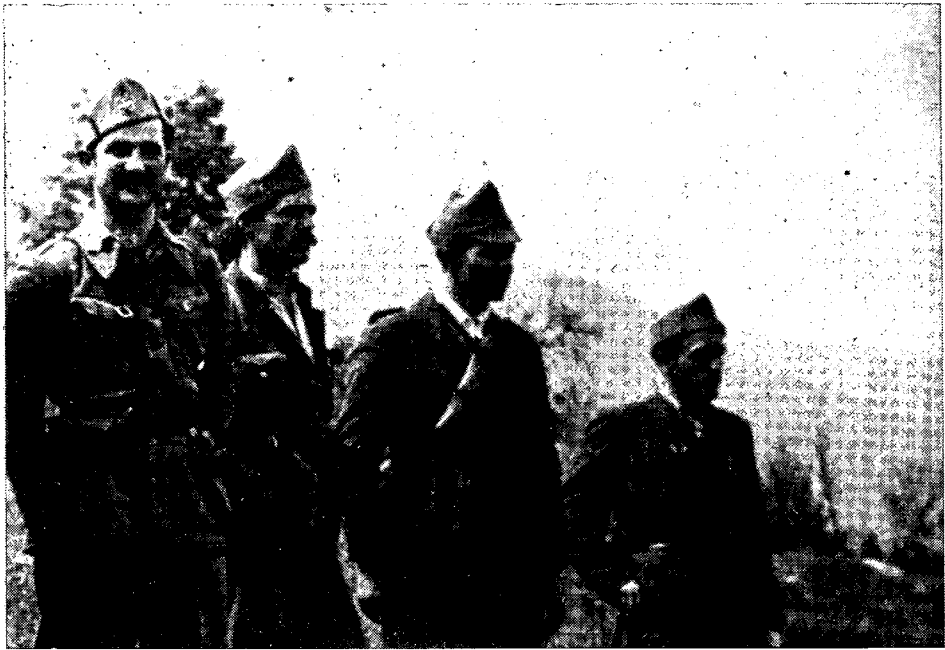
⁵⁷ Zbornik VI/2, dok. št. 54, str. 134.

⁵⁸ Ko sem zbiral podatke o triglavki, sem dobil še dva podatka. Prvi je bil od Alojza Bobnarja. Bobnar, ki je bil pred vojno krojaški mojster v Dolenjskih Toplicah, trdi, da je delal triglavke že marca 1942. leta. Vzorec mu je prinesel njegov pomočnik Franc Novina iz Podturna, partizan od leta 1941. (Novina je padel 1944. leta v Vavti vasi.) 26. marca 1942, ko je bil napad na Zužemberk, je imel Bobnar hišno preiskavo ter je le s težavo skrnil pred Italijani nekaj že izdelanih triglavk. Konec aprila 1942 je odšel v partizane v Kočevski Rog, kjer je bil vodja krojaških delavnic V. grupe odredov. Tu je z delom triglavk nadaljeval.

Dušan Pirjevec-Ahac, takratni komisar Dolenjskega bataljona, kateremu edinemu bi Bobnar lahko pošiljal triglavke, to zanika, češ, da jih takrat še niso nosili, niti poznali.

Drugi podatek je od Toneta Ožbolta, ki trdi, da so prišli 6. marca 1942 skozi kočevsko vas Drago borci Šercerjevega bataljona ter nekateri od njih že nosili triglavke.

⁵⁹ Dobrila Jurić, Beograd, ustni vir. Glej tudi Vesnik 5, str. 169.

Dragan Jevtić, Dušan Švara-Dule Mornar, Ivan Kovačić-Efenka in Viktor Avbelj-Rudi spomladi 1943. leta. Primer prve in druge faze triglavk

niti ene.^{59a} Razumljivo je, da so bile triglavke zelo različne, saj ni bilo odredbe, ki bi predvidevala enotne dimenzije. Prve triglavke so bile enostavne, krojene na tri roglje, od katerih sta bila prvi in zadnji visoka približno deset cm, srednji, ki je bil višji, pa štirinajst cm. Spredaj je bila gladka, na zadnjih dveh tretjinah spodnjega roba pa je imela približno šest cm širok navzgor zavihan rob.

Triglavka se je najprej razširila po vseh enotah III. grupe odredov, ki so jo morali nositi na osnovi že omenjene odredbe. Šivali so jih krojači v partizanskih enotah in krojači aktivisti po vaseh iz materiala, ki so ga pač imeli na razpolago. Kmalu nato se pojavi na Dolenjskem v V. grupi odredov, kjer so jih izdelovali v krojaški delavnici, ki je bila v gozdu nedaleč od Podstenic v Kočevskem Rogu.⁶⁰ Od tu je prišla v Belo krajino, kjer je Leopold Jelenič iz Suhorja napravil vzorec, izdelali pa so jih v Metliki.⁶¹

Triglavka pa ni ostala samo v mejah nekdanje Ljubljanske pokrajine. Na Gorenjskem so se pojavile v pozni pomladi 1942, ko so se partizanske enote povečale z novimi borci iz Ljubljane.⁶² Še verjetneje pa je, da jih je zanesla na Gorenjsko II. grupa odredov na svojem znanem pohodu.

^{59a} Ko je bil članek v tiskarni že stavljen, sem izvedel od Lada Mazovca, da je ohranjen primerek prvega tipa triglavke in razstavljen v stalni zbirki NOB v osemletki v Polju pri Ljubljani.

⁶⁰ Alojz Bobnar, ustni vir.

⁶¹ Ivo Pirkovič, Belokranjsko partizanstvo v letu 1942, Borec 1954, str. 251.

⁶² Franc Konobelj-Slovenko, Od klobuka do titovke, Borec 1957, str. 62.

Tudi na Štajerskem se pojavi že zgodaj. Iz nemškega zapisnika o zasliševanju ujetega kurirja 1. čete I. štajerskega bataljona Jožefa Žagarja, 3. septembra 1942 izvemo, da je bil med drugimi v začetku julija v tej četi tudi »Istok, izdelovalec partizanskih kap s sovjetsko zvezdo«. ⁶³ Julija meseca 1942 so nosili triglavke tudi v Savinjskem odredu. ⁶⁴ Množično so izdelovali triglavke na Štajerskem v jeseni 1942. leta v krojaški delavnici pri štabu II. grupe odredov, ki je imel delavnice v gozdu nad hišo Antona in Lucije Potočnik, po domače Selišnik, nad Dobrovljami. ⁶⁵

Na Primorsko jo je ponesel Loški odred in jeseni 1942 Beblerjeva patrolja.

Tako se je triglavka, prvi element uniformiranja partizanov, jeseni 1942 razširila med vsemi partizanskimi enotami v Sloveniji.

Toda, še preden se je triglavka pojavila na Štajerskem, Koroškem in Primorskem, se je pojavil na Dolenjskem jeseni 1942 že drugi tip triglavke, v začetku leta 1943 pa še tretji tip. ⁶⁶ O tem ne obstoje in verjetno tudi niso bile izdane nobene odredbe. Rodila jih je partizanska iznajdljivost in potreba.

Oblika drugega tipa triglavke je povsem enaka prvotni triglavki, le da ima spredaj senčnik, oblika tretjega tipa pa se razlikuje od drugega v tem, da je zadnji, zavihani rob med drugim in tretjim rogljem tako podaljšan, da se na vrhu kape križa in zapenja z gumbom. Tretji tip je nekoliko podoben italijanski vojaški kapi. Za partizana je bila zelo praktična, saj si je rob lahko zavihal navzdol in pripel pod brado ter tako ga je ščitila pred mrazom in burjo.

Po ohranjenih fotografijah iz tega časa lahko ugotovimo, da so bile triglavke drugega tipa zelo malo razširjene. Zato pa se je tretji tip triglavke, kot najbolj praktičen, kmalu razširil po vsem slovenskem partizanskem ozemlju ter se ohranil vse do prepovedi nošenja te kape.

Triglavk drugega tipa v muzejskih zbirkah danes nimamo, pač pa jih je nekaj tretjega tipa. Značilnost vseh treh tipov triglavk je, da so bile mnoge od njih obrobline z rdečim blagom. ⁶⁷

Konec junija 1943 je prišla na Bazo 21 v Glavni štab patrolja s kurirji Vrhovnega štaba, ki so pripeljali s seboj kanadskega majorja Williama Jonesa, prvega predstavnika britanske vojne misije pri Glavnem štabu NOV in PO Slovenije. Patrolja je nosila povsem nova, našim borcem še neznana pokrivala — titovke. ⁶⁸ Titovke, ki so jih nosili v partizanskih enotah v Bosni, Hercegovini, Črni gori in Srbiji že leto dni, so se hitro razširile po slovenskih brigadah.

Idejo za titovko je dal v drugi polovici 1942. leta v Glamoču Tito. Borci spremnega bataljona Vrhovnega štaba so jo začeli imenovati titovka in tako so jo kasneje imenovali vsi. ⁶⁹

24. aprila 1944 je izdal Vrhovni komandant NOV in POJ odredbo, ki »prepoveduje nadaljnjo nošenje v regularnih enotah narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije vseh nepredpisanih kap, kot v Dalmaciji in v nekaterih drugih delih

⁶³ Zasliševanje Jožefa Žagarja 5. IX. 1942 v WM. Batl. Süd, AMNO.

⁶⁴ Olga Kastelic-Marjetka, ustni vir.

⁶⁵ Stane Terčak po pripovedovanju Mihe Dobroveljskega.

⁶⁶ Mile Pavlin, Tako smo začeli — tako smo živeli (rokopis).

⁶⁷ Mile Pavlin navaja v Tako smo začeli — tako smo živeli, da so nosili pred uvedbo položajnih znakov vojaški funkcionarji črno obrobline, politični pa rdeče obrobline triglavke. Partizani iz tega časa to zanikajo. Verjetno, da je bilo to v eni sami enoti napravljeno samoiniciativno. Muzej NO hrani n. pr. triglavko kurirja Antona Intiharja, ki je ravno tako rdeče obrobljena. Intihar triglavke ni dobil v dar od komisarja kakšne enote, temveč mu jo je sešila njegova sestra.

⁶⁸ Dr. Metod Mikuž, ustni vir.

⁶⁹ Vesnik 5, str. 175.

Primer tretjega tipa triglavk

Hrvaške itd. Take nepredpisane kape je treba takoj zamenjati s predpisanimi vojaškimi kapami, ki se nosijo od začetka narodnoosvobodilne borbe v prvih divizijah narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. Ta odredba ne velja za partizanske odrede Jugoslavije.«⁷⁰

Titovka je tedaj povsem zamenjala triglavko in ne samo da je ostala v veljavi vse do konca vojne, temveč jo nosijo še danes pripadniki JLA.

Partizanski položajni znaki

V letu 1941 ni imel partizanski komandni kader nikakršnih oznak. Šele v Biltenu Vrhovnega štaba št. 14-15 od februarja-marca 1942 izide odredba, ki ureja položajne znake. Glasi se:

»Vrhovni štab narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije odreja, da nosijo starešine naslednje znake:

desetar — rdečo peterokrako zvezdo na levi roki nad lahtjo;

vodnik — dve rdeči peterokraki zvezdi na levi roki nad lahtjo;

komandir čete — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo rdeč trak (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

komandant bataljona — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo dva rdeča traka (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

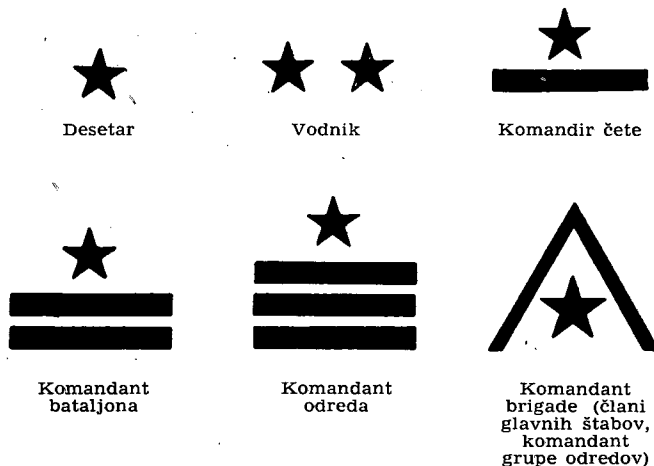
⁷⁰ Zbornik II/1, str. 402.

komandant odreda — rdečo peterokrako zvezdo in pod njo tri⁷¹ trake (6 cm dolžine in eden in pol cm širine);

komandant grupe odredov in komandant brigade, kakor tudi člani glavnih štabov, morajo imeti na levi roki nad lahtjo trak v obliki rimske številke V, obrnjene navzdol, med krakoma pa rdečo peterokrako zvezdo;

politični komisarji nosijo iste znake, samo v zvezdi morajo imeti srp in kladivo.

Za namestnike komandantov in namestnike političnih komisarjev, kakor tudi za načelnike štabov manjših enot itd., bo ta štab predpisal posebne znake.«⁷²

Prvi partizanski starešinski znaki

V Sloveniji se ti položajni znaki Vrhovnega štaba niso takoj uveljavili. Razumljivo je, da je Bilten po običajni kurirski poti prišel v Slovenijo bolj pozno, po prejemu pa so se pojavila v Izvršnem odboru OF različna gledanja zaradi uvedbe znaka srpa in kladiva za politkomisarje. Iz pisma, ki ga je poslal Edvard Kardelj 14. julija 1942 Ivu Ribarju-Loli, izvemo: »Imeli smo že nekaj precej ostrih sporov v OF (s krščanskimi socialisti), vendar smo jih za sedaj izgledili in upam, da jih bomo tudi v bodoče. No, nevarnost je tu in biti moramo zelo previdni. Precej težav nam je povzročil odlok VŠ o znakih za politkomisarje (srp in kladivo!), ker so mislili, da spreminjamo partizane v partijsko vojsko. To smo uredili in nosili bodo srp in kladivo (morda čez nju še Triglav — grb OF), vendar mislim, da bi bilo mnogo bolje, da bi nam VŠ o tem pustil svobodne roke, ker so razmere pri nas dejansko drugačne kot v ostalih delih Jugoslavije... Če boš pisal Staremu, v primeru, da dobiš z njim zvezo, sporoči mu tudi to in povej mu, naj nam v bodoče glede na naše razmere v odlokih omogočijo, da bomo izvajali določene ukaze bolj v duhu OF, t. j. z večjo širino, da ne bomo zašli v Sloveniji zaradi mehaničnega prenašanja metod, ki so

⁷¹ V Zborniku II, str. 139, kjer je odredba ponatisnjena, piše »dve traki«, kar je tiskovna pomota, kljub temu, da v popravkih ni omenjena.

⁷² Zbornik II/1, str. 139.

pravilne za ostale dele Jugoslavije, v sektaštvo, ki bi se nam lahko krvavo maščevalo.«⁷³

Mesec dni zatem, 15. avgusta 1942 je poslal Vrhovni štab Edvardu Kardelju depešo, ki med drugim pravi, da morajo »značke OF nositi ne samo politični, temveč tudi ostali voditelji Partije in prostovoljske vojske Slovenije.«⁷⁴

V tem času je Vrhovni štab v Biltenu št. 17-18-19 za junij-julij-avgust 1942 izdal že drugo odredbo o nošnji znakov za starešinski kader, ki je od prve odredbe zelo razširjena. V celoti se glasi:

»Komandanti brigad, grup odredov in politični komisarji imajo odslej naslednje znake: Zaprt trikotnik (stranica dolga pet cm) s peterokrako zvezdo v sredini.

Namestniki komandantov brigad in grup odredov imajo znake, ki so jih doslej nosili komandanti in politični komisarji brigad in grup odredov.

Načelniki štabov brigad in grup odredov imajo iste znake kot namestniki komandantov. Nad znakom imajo latinsko črko N.

Komandanti in politični komisarji odredov imajo odslej naslednje znake: peterokrako zvezdo in štiri trake (širina en cm in dolžina tri cm), prišite vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev odredov imajo odslej znake, ki so jih imeli doslej komandanti in politični komisarji odredov.

Komandanti in politični komisarji bataljonov imajo znake: peterokrako zvezdo in tri trake, prišite vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev bataljonov imajo znake, ki so jih doslej nosili komandanti in politični komisarji bataljonov.

Komandirji in politični komisarji čet imajo znake: peterokrako zvezdo in dva traka, prišita vertikalno pod zvezdo.

Namestniki komandirjev in političnih komisarjev čet imajo dosedanje znake komandirjev in političnih komisarjev čet.

Načelniki štabov vseh enot nosijo enake znake kot namestniki komandantov. Nad znakom imajo prišito latinsko tiskano črko N.

Komandanti in politični komisarji glavnih štabov imajo odslej naslednje znake: tri navpično postavljene rombe in zvezdo nad njimi.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev glavnih štabov nosijo znak — navpično postavljen romb s peterokrako zvezdo nad njim.

Komandanti in politični komisarji operativnih con imajo znak — dva navpično postavljena romba s peterokrako zvezdo nad njima.

Namestniki komandantov in političnih komisarjev operativnih con imajo znak — navpično prišit romb s peterokrako zvezdo nad njim.«⁷⁵

Kdaj začno nositi te znake v Sloveniji? Znaki po prvi odredbi Vrhovnega štaba se pojavijo na Dolenjskem in Notranjskem pozno poleti 1942.⁷⁶ Znake v smislu druge odredbe pa predpisuje odredba Glavnega poveljstva slovenske partizanske vojske o sestavu štabov con, brigad in odredov od 26. decembra 1942, ki pravi, da morajo »značke nositi po predpisih Vrhovnega štaba, s tem, da politkomisarji nosijo v zvezdah OF.«⁷⁷ Nadalje je ohranjen dopis štaba Severno-primorskega odreda, ki 26. februarja 1943 razpošilja vsem svojim

⁷³ Zbornik VI/3, dok. št. 58, str. 137.

⁷⁴ Prav tam, str. 137.

⁷⁵ Zbornik II/1, str. 172.

⁷⁶ Stane Semič-Daki, Jože Kılanjšček-Vasja, Slava Mihevc-Mira, ustni vir.

⁷⁷ Zbornik VI/4, dok. št. 136, str. 385.

Desetar

Vodnik

Namestnik
komandirja čete

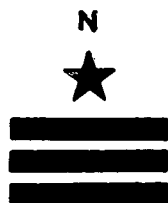
Komandir čete

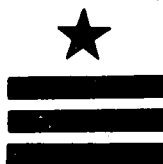
Namestnik
komandanta
bataljona

Komandant
bataljona

Načelnik štaba
odreda

Namestnik
komandanta
odreda

Komandant
odreda

Namestnik
komandanta
brigade

Načelnik
štaba brigade

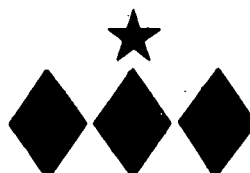
Komandant
brigade ali
grupe odredov

Namestnik
komandanta
operativne zone

Komandant
operativne zone

Komandant
glavnega štaba

Drugi partizanski starešinski znaki

enotam navodila o nošnji znakov za starešine. Navodila so v glavnem natančen prevod srbohrvaškega izvornika, le da so v štirih točkah razširjena, oziroma bolj obrazložena, poleg tega pa imajo dve dopolnili.

Razširjena, oziroma bolj obrazložena so v drugem, petem, sedmem in devetem odstavku zgoraj navedene odredbe. Medtem, ko izvirnik pravi v drugem odstavku »namestniki komandantov brigad... imajo znake, ki so jih nosili doslej komandanti brigad...«, piše v navodilu, da nosijo »namestniki komandantov brigad... enakostraničen trikotnik, kateremu manjka spodnja stranica, s peterokrako zvezdo v sredini.« Isto je tudi v petem, sedmem in devetem odstavku.

Dalje je med devetim in desetim odstavkom odredbe Vrhovnega štaba vrnjen odstavek: »Vodniki nosijo dve zvezdi, a desetarji eno.« Na koncu navodil pa je odstavek: »Politkomisarji in namestniki politkomisarjev nosijo v zvezdi znak OF.«⁷⁸

Iz dopisa štaba Severno-primorskega odreda, ki je verjetno prepis odredbe Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet — čeprav to ni označeno, ter se sklicuje na 7. člen odredbe Vrhovnega štaba — vidimo, da Glavno poveljstvo prve odredbe Vrhovnega štaba o znakih za starešinski kader ni razposlalo vsem enotam ter zato zgoraj omenjene odstavke originalne odredbe razširja z natančnim opisom znakov in končno doda še znake za vodnike, desetarje ter politične komisarje, torej znake, ki jih nekatere enote slovenskih partizanov doslej niso poznale.

Z nastankom divizij in korpusov se je pojavila potreba po uvedbi znakov za njihov starešinski kader. Odredbe o njihovih znakih ni, pač pa so nosili:

komandant divizije zaprt trikotnik s peterokrako zvezdo v sredini in trak pod spodnjo stranico trikotnika (komandant korpusa isti znak z dvema trakoma).

Namestnik komandanta divizije znak v obliki rimske številke V, obrnjen navzdol, med krakoma rdečo peterokrako zvezdo, pod njo pa vodoravno en trak. (Namestnik komandanta korpusa isti znak z dvema trakoma.)

Ti znaki ostanejo v veljavi vse do objave odredbe Vrhovnega štaba o oficirskih in podoficirskih činih, ter še v naprej pri onih starešinah, ki so imeli oficirski ali podoficirski položaj, toda niso imeli še čina.

Ko je 13. septembra 1943 izdal Glavni štab NOV in PO Slovenije na osnovi odredbe Vrhovnega štaba odredbo o ustanovitvi vojaških oblasti v zaledju, t. j. komand področij, komand mest, partizanskih straž in Narodne zaščite, je izdal tudi zanje ustrezne položajne znake, ki se razlikujejo od oficirskih. Navodila so bila izdana 14. septembra 1943 in se glase: »Vsi tovariši in tovarišice, odrejeni na posel k vojaškim oblastem v zaledju, označenem v teh navodilih pod točko 1, 2, 3, 4 (Komande področij, Komande mest, Partizanske straže, Narodna zaščita, op. M. L.), nosijo na kapah rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotnem polju. Komandant področja nosi na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku, a pod njo tri zelene proge (kakor komandant bataljona). Namestnik komandanta nosi enak znak z zeleno črko »N« nad zvezdo, pomočnik komandanta nosi enake znake s črko »P« nad zvezdo. Komandant mesta nosi na levem rokavu rdečo peterokrako zvezdo na zelenem peterokotniku in dve navpični zeleni črti (kakor komandir čete). Njegova dva namestnika analogno kot je zgoraj označeno za namestnike in pomočnike ko-

⁷⁸ Dopis v arhivu MNO.

mand področij. Komandirji partizanskih straž nosijo na levem rokavu peterokrako rdečo zvezdo na zelenem peterokotniku z eno navpično črto zelene barve, komisarji imajo v rdeči zvezdi vdolano »OF«. Isto velja za narodne zaščite.⁷⁹

Trakovi so bili pet cm dolgi in en cm široki.

Tudi te znake je nosil starešinski kader vojaških oblasti v zaledju do predebe v oficirske čine.

Oficirski in podoficirski čini ter položajni znaki političnih komisarjev

S preraščanjem udarnih in narodnoosvobodilnih brigad v divizije in korpuse je bila z odlokom Vrhovnega štaba osnovana regularna Narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije.

V Biltenu št. 23-27 za december 1942 — april 1943 izide odredba Vrhovnega štaba o uvedbi podoficirskih in oficirskih činov v narodnoosvobodilni vojski, ki stopi v veljavo 1. maja 1943.

»Uvedejo se naslednji podoficirski čini: desetar, podnarednik, narednik.

Oficirski čini: zastavnik, podporočnik, poročnik, kapetan, major, podpolkovnik, polkovnik, general-major, general-lajtnant, general-polkovnik.

Podoficirski čini so: desetar — dve šesterokraki zvezdi iz rdečega blaga; podnarednik — tri šesterokrake zvezde iz rdečega blaga, prišite v obliki trikotnika; narednik — tri šesterokrake zvezde, prišite v obliki trikotnika in vodoravno pod zvezdami trak, pet cm dolžine in en cm širine, vse iz rdečega blaga.

Oficirski čini so: zastavnik — trak rumene oziroma zlate barve, pet cm dolžine in en cm širine; podporočnik — trak rumene oziroma zlate barve, a nad trakom šesterokrako zvezdo iste barve; poročnik — trak rumene oziroma zlate barve, a nad trakom dve šesterokraki zvezdi iste barve; kapetan — trak rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad trakom; major — dva traka rumene oziroma zlate barve in šesterokraka zvezda iste barve nad trakom; podpolkovnik — dva traka rumene oziroma zlate barve in dve šesterokraki zvezdi iste barve nad trakom; polkovnik — dva traka rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad trakoma; general-major — tri trake rumene ali zlate barve in šesterokrako zvezdo iste barve nad traki; general-lajtnant — tri trake rumene oziroma zlate barve in dve šesterokraki zvezdi iste barve nad traki; general-polkovnik — tri trake rumene oziroma zlate barve in tri šesterokrake zvezde iste barve nad traki.

Traki pri vseh činih morajo biti pet cm dolgi in en cm široki. Zvezde in traki morajo biti prišiti na rokavu leve roke nad laktom.⁸⁰

Toda že v naslednjem Biltenu št. 28 za maj 1943 izideta spremembi odredb tako za podoficirske, kakor tudi za oficirske čine. Podoficirski čini se spremenijo v celoti, tako imensko, kakor v barvi in v nošnji, oficirski pa samo delno.

»Novi podoficirski čini so: desetar, mlajši vodnik, vodnik in starejši vodnik. Znaki njihovih činov pa:

desetar — šesterokraka zvezda iz srebrnkastega gradiva;

mlajši vodnik — dve šesterokraki zvezdi iz istega gradiva;

vodnik — tri šesterokrake zvezde iz istega gradiva;

starejši vodnik — tri šesterokrake zvezde in sedem cm dolg in en cm širok trak, prišit pod zvezdami.

⁷⁹ Izvirnik v AMNO.

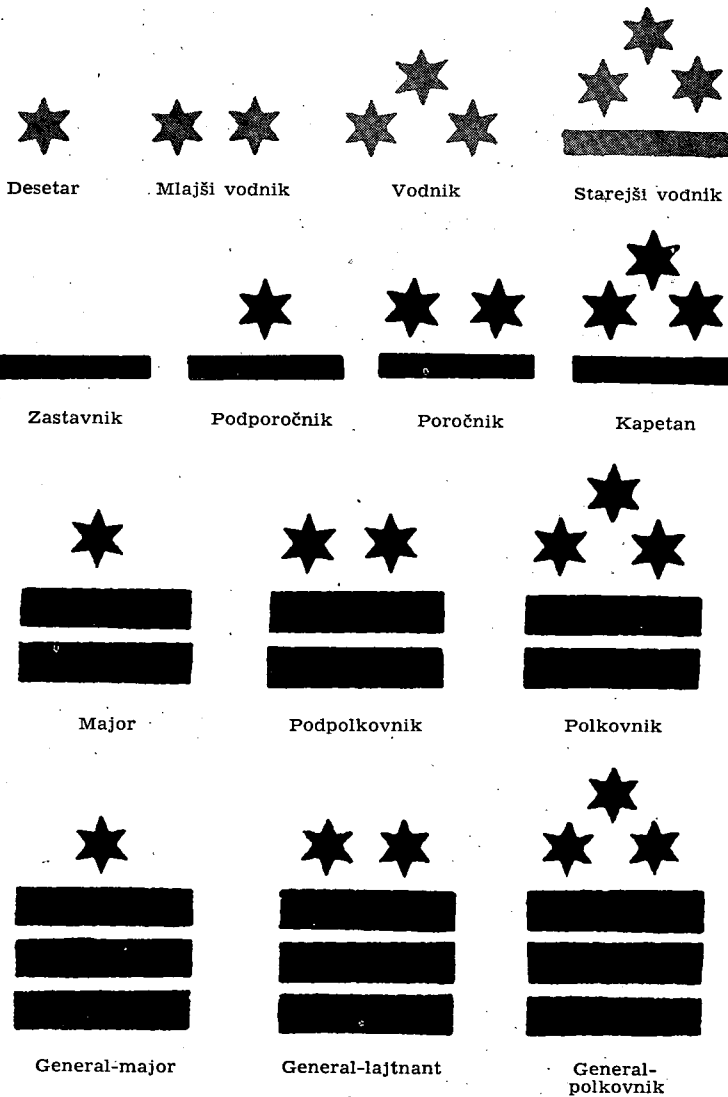
⁸⁰ Zbornik II/1, str. 277—288.

Znaki so prišiti tako kot pri oficirjih na rokavih obeh rok; deset cm od začetka rokava.«⁸¹

Spremembe pri oficirskih činih so:

»1. znake za oficirske in podoficirske čine se nosi na obeh rokavih deset cm nad začetkom rokava;

2. pri višjih oficirjih so traki dolgi deset cm, široki pa dva cm. Traki se postavljajo na pol cm presledka. Zvezde se postavljajo en cm nad trakom. Pri nižjih oficirjih so traki dolgi sedem cm, široki pa en cm;

Podoficirski in oficirski čini

⁸¹ Prav tam, str. 271—272.

3. nižji oficirji imajo na zavihku bluze ali suknje srebrni trikotnik s tri cm dolgo stranico.

Višji oficirji imajo na zavihku bluze ali suknje srebrn romb s tri cm dolgo stranico.

Generali imajo ravno takšen romb, prišit na rdečem rombu, čigar stranice so pol cm širše od srebrnega;

4. vsi dosedanji oficirski starešinski znaki se razveljavljajo;

5. zdravniki in sanitetsko osebje nosi nad laktom leve roke običajni sanitetski znak (zdravniki kačo, sanitetsko osebje križ);

6. indendantski oficirji imajo na zavihkih bluze ali plašča srebrni trikotnik prišit na zelenem trikotu, čigar stranice so pol cm široke;

7. starešine motoriziranih enot nosijo nad laktom leve roke avtomobilski znak;

8. artiljerji nosijo na levi roki nad laktom znak — kolo z navzkrižnima topovskima cevema preko kolesa.«⁸²

V odredbi je rečeno, da je trikotnik oziroma romb na zavihku bluze srebrne barve. To se praktično ni izvajalo, temveč so oficirji nosili znak na zavihkih iste barve kot znak na rokavih, t. j. rumene oziroma zlate barve.

Glavni štab NOV in PO Slovenije je poslal šele 7. oktobra 1943 podrejenim štabom divizij in odredov odredbo Vrhovnega štaba o podoficirskih in oficirskih činih, in sicer prvo odredbo od 1. maja 1943. Razlika je le v tem, da morajo:

»1. vsi aktivni, rezervni oficirji in podoficirji nositi znake svojega čina, ki so ga imeli v bivši jugoslovanski vojski od dne 6. aprila 1941, brez ozira ali so razporejeni na položaj ali ne;

2. vsi desetarji, vodniki, komandirji, komandanti, politdelegati, politkomisarji in načelniki ter njihovi namestniki, nosijo znake položajev še nadalje na levem rokavu, in sicer:

a) če so hkrati aktivni, rezervni oficirji ali podoficirji, nosijo znak za oficirski, podoficirski čin in znak za položaj, in sicer znak za čin na levem rokavu podlakti (pod komolcem), a znak za položaj nad laktjo (nad komolcem);

b) če kdo še nima čina, ima pa položaj, nosi samo znak za položaj na levem rokavu nadlakti (nad komolcem).«⁸³

Vendar se to dopolnilo k odredbi Vrhovnega štaba praktično ni izvajalo, ker je že v naslednji številki Biltena sprememba činov, razen tega pa so šele v tej številki prva imenovanja oficirjev.

Odredba o nazivih političnih komisarjev je izšla šele leto dni kasneje v Biltenu 37, 38, 39 za februar, marec, april 1944. Medtem ko so vojaški starešine dobili čine na predlog svojih komand od Vrhovnega štaba imensko in to odrejen čin, imajo politični komisarji položaj oficirja z vsemi pravicami, ki jih imajo ustrezni oficirski čini, dodeljujejo se pa avtomatsko po položaju, ki ga politični komisar zavzema:

»a) politični delegati vodov dobijo položaj, ki ustreza činu zastavnika;

b) politični komisarji čet, baterij, eskadronov, komand mest dobijo položaj, ki ustreza činu poročnika;

c) politični komisarji bataljonov, komand področij, tankovskih čet dobijo položaj, ki ustreza činu kapetana;

⁸² Prav tam, str. 272.

⁸³ Izvirnik v AMNO.

č) politični komisarji brigad, tankovskih bataljonov, artilerijskih in konjeniških divizionov, zrakoplovnih eskadril dobijo položaj, ki ustreza činu majorja;

d) politični komisarji divizij, operativnih con, zrakoplovnih grup, oficirskih šol, dobijo položaj, ki ustreza činu podpolkovnika;

e) politični komisarji korpusov dobijo položaj, ki ustreza činu polkovnika;

f) člani Vrhovnega štaba, ki nimajo oficirskega čina, dobijo poimensko položaj ustreznih oficirskih činov.

Znaki na zavihkih bluze in traki na rokavih so isti, kot za ustrezne oficirske čine z naslednjimi dopolnitvami:

a) politični delegati vodov imajo eno, politični komisarji čete dve, a politični komisarji bataljonov tri peterokrake rumene zvezde na traku rokava, na zlatem trikotu ima politični delegat eno, politični komisar čete dve in politični komisar bataljona tri tanke rdeče vrvice, paralelne notranji strani trikota;

b) politični komisarji brigad imajo eno, politični komisarji divizij dve in politični komisarji korpusov tri rumene peterokrake zvezde na spodnjem traku rokava, na zlatem znaku romba pa komisarji brigad eno, komisarji divizij dve in komisarji korpusov tri rdeče vrvice;

c) vsi člani Vrhovnega štaba imajo na zlatih znakih romba po eno rumeno peterokrako zvezdo.

Politični delegat
voda (položaj za-
stavnika) ali po-
močnik komisarja
čete (položaj
podporočnika)

Komisar čete
ali pomočnik
komandanta
bataljona (polo-
žaj poročnika)

Komisar
bataljona ali
pomočnik
komisarja bri-
gade (položaj
kapetana)

Politični komisar
brigade
(položaj majorja)

Politični komisar
divizije (položaj
podpolkovnika)

Komisar korpusa
(položaj
polkovnika)

Položaj general-
majorja

Položaj general-
lajtnanta

Položaj general-
polkovnika

Položajni znaki političnih komisarjev

Za reguliranje položaja komisarjev onih enot in ustanov, ki niso navedene v tej odredbi, morajo pristojni štabi dostaviti Poverjeništvu za narodno obrambo konkretne predloge.⁸⁴

Z odredbo Vrhovnega štaba od 24. aprila 1944, pa so bili urejeni položaji pomočnikov političnih komisarjev, ki so se do takrat imenovali namestniki političnih komisarjev.⁸⁵

»Pomočniki političnih komisarjev imajo naslednji položaj:

a) pomočniki političnih komisarjev čet, baterij, eskadronov dobijo položaj, ki ustreza činu podporočnika;

b) pomočniki političnih komisarjev bataljonov, tankovskih čet dobijo položaj, ki ustreza činu poročnika;

c) pomočniki političnih komisarjev brigad, tankovskih bataljonov, artiljerijskih in konjeniških divizionov, zrakoplovnih eskadril dobijo položaj, ki ustreza činu kapetana.

Znaki položaja pomočnikov političnih komisarjev so isti kot pri političnih komisarjih istega položaja.⁸⁶

Oficirji v mornarici so imeli enake čine kot drugi oficirji.

Oficirski ter podoficirski čini in položaj političnih komisarjev ter nošnja činov ostane v veljavi vse do konca vojne.

Odlikovanja in priznanja

Odlikovanja so gotovo v vsaki vojski najvišje nagrade posameznikom, ki so pokazali izredno hrabrost v boju ali pa se odlikovali kot starešinski kader v poveljevanju. V zgodovini borb jugoslovanskih partizanov je znan kot prvi primer, da se partizanom za zasluge v osvobodilnem boju dodelijo odlikovanja, Odlok o odlikovanjih, ki ga je 14. junija 1942 objavil na predlog Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet Izvršni odbor Osvobodilne fronte. Glasi se:

»V težnji, da bi junaki našega osvobodilnega boja, ki je tako bogat na prekrasnih primerih hrabrosti, požrtvovalnosti in prezira smrti, dobili vidno priznanje za velike zasluge v korist osvobodilnega boja slovenskega naroda, ki jih ni mogoče nagraditi z nobenimi materialnimi sredstvi, ustanavlja IOOF naslednje znake častnega odlikovanja:

1. »Znak hrabrosti«, ki se nosi na rokavu leve roke.
2. »Red slovenske osvobodilne zastave«, ki se nosi na levi strani prsi.
3. »Red partizanske zvezde«, ki se nosi na levi strani prsi.

Vsa ta odlikovanja daje IOOF na predlog Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

Za izvedbo tega zakona bo izdan poseben pravilnik.⁸⁷

Pobudo za odlikovanja je dal Edvard Kardelj. Na sestanku z vodjo Centralne tehnike Milanom Škerlavajem-Petračem v začetku junija 1942 v znanem bunkerju Neubergerjeve hiše na Vilharjevi cesti je Edvard Kardelj sam napravil grob osnutek vseh treh odlikovanj z naročilom, da jih nekdo v podrobnosti izdelata. To je napravil Vlasto Kopač-Tinač, ki je delal kot risar v Centralni tehniki. Z izdelanimi načrti se je Edvard Kardelj strinjal, Milan Škerlavaj pa je dal odlikovanja po Borisu Karižu v izdelavo Mileni Ježek-Zorovi, ki je imela v Franciškanski ulici 7 (sedaj Nazorjeva) lokal, kjer je delala in

⁸⁴ Zbornik II/1, str. 399—400.

⁸⁵ Prav tam, str. 402.

⁸⁶ Prav tam, str. 401.

⁸⁷ Zbornik VI/3, dok. št. 20, str. 55.

prodajala umetno cvetje. Tu sta s hčerko hiteli z delom, ker sta imeli naročilo, da napravita čim več odlikovanj in v najkrajšem času. Z blagom in zlato prejo jih je zalagal Boris Kariž, ki je narejena odlikovanja tudi odnašal.⁸⁸

Odlikovanja — danes je ohranjenih samo nekaj primerkov v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani — so razumljivo zelo preprosta, toda lično izdelana.

»Znak hrabrosti« je rdeča zvezda s premerom tri cm iz rdeče klobučevine in zlato obrobljena.

»Red slovenske osvobodilne zastave«. Na slovenski zastavi v izmeri štiri krat pet cm je rdeča zvezda v premeru tri cm. Zvezda in zastava sta obšiti z zlato nitjo, na spodnji strani zastave pa so štiri cm dolge zlate niti.

»Red partizanske zvezde«. Kvadrat v izmeri šest krat šest cm iz modre klobučevine ter obšit z zlato nitjo, v sredini pa z zlatom obšita rdeča zvezda s premerom dva in pol cm, okoli zvezde pa zlat pšenični klas.

V ilegalni Tomšičevi tiskarni v Ljubljani so za odlikovanja napravili za takratne razmere lične omote z napisom:

V imenu Izvršnega odbora Osvobodilne fronte
podeljuje
Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet
tovarišu odlikovanje
RED HRABROSTI
(RED SLOVENSKE OSVOBODILNE ZASTAVE)
(RED PARTIZANSKE ZVEZDE)⁸⁹

Izdelava odlikovanj se je precej zavlekla, ker je imela Milena Zor še drugo zelo važno naročilo, izdelavo zastave za Prvi udarni bataljon Toneta Tomšiča. V pismu Edvardu Kardelju, 28. julija 1942 piše Milan Škerlavaj-Petrač, da je »odlikovanj gotovih prve vrste 10, druge vrste 10, tretje 50 komadov.«⁹⁰ Vseh odlikovanj je Zorova izdelala okrog tri sto.⁹¹

Izdelana odlikovanja so šla po posebnih poteh vojaške intendance do Preserja, od tu pa čez Krim v bunker v Zapotoku, kjer je imel skladišče intendant III. grupe odredov Roman Golob. Odlikovanja so prišla ravno v času roške ofenzive, zato so ostala v bunkerju ter niso bila odposlana v Glavni štab ali na Izvršni odbor OF, ki sta bila v Kočevskem Rogu. Bunker z odlikovanji italijanske enote v času ofenzive niso odkrile. Vedeli so pa za bunker domačini, ki so iz strahu pred represalijami, če bi Italijani bunker odkrili, začeli gradivo iz bunkerja raznašati. Tako so poleg drugega raznesli tudi odlikovanja.⁹²

Dokumentov, da bi Glavni štab ali Izvršni odbor OF kasneje oživel misel na odlikovanja, ni. Pobudo za odlikovanja je dal kasneje komandant Soškega odreda Mirko Bračič, ki v poročilu od 8. oktobra 1942 o položaju v Slovenskem Primorju med drugim piše: »Da bi vzdignili borbenost partizanov, a po predhodnem vašem odobrenju, mislimo uvesti za vse one, kateri se posebno izkažejo

⁸⁸ Milan Škerlavaj-Petrač in Milena Ježek Zorova, ustni vir.

⁸⁹ ATMNO.

⁹⁰ Zbornik VI/3, dok. št. 85, str. 219.

⁹¹ Milena Ježek-Zorova, ustni vir.

⁹² Ivan Jakič-Jerin, ustni vir.

v borbi in na pridobivanju novega orožja, odredne pohvale. Kdor bi dobil pohvalo, naj bi nosil vidni znak. Ta znak naj bi bil rdeča peterokraka zvezda, obdana z lovorjevim vencem in slovensko trobojnico. Mislim, da boste odobrili to našo zamisel. Danes se moramo pač posluževati vseh sredstev, katera koristijo osvobodilnemu gibanju in vzdigujejo borbenost moštva.«⁹³

Za odgovor na ta predlog ne vemo, kakor tudi ne na predlog štaba Vzhodnodolenjskega odreda od 20. decembra 1942, ki med drugim pravi, da bi prišel »v poštev za odlikovanja samo tov. Brodarič Janko... Izkazal se je v borbi 1. VI. 1942 in je bil partizan 2. čete belokranjskega bataljona DO«,⁹⁴ kar je tudi edini znan predlog na odredbo Glavnega poveljstva od 26. junija 1942.

Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije je šele 25. aprila 1943 v svojem dopisu štabom con, brigad in odredov ponovno zahtevalo predloge za odlikovanja. »Pošljite nam čimpreje predloge za odlikovanja borcev, komandirjev, komandantov in politkomisarjev. O onem, za katerega menite, da zasluži odlikovanje hrabrosti, morate navesti konkretno, kje in kolikokrat se je v borbi izkazal. Prav tako morate navesti komandni sestav, ako menite, da zaslužijo odlikovanje, njihove zasluge za brigado, bataljon ali četo. Poleg tega morate tudi navesti, ali zasluži tudi pohvalo hrabrosti. Pri ocenah morate paziti, da dotični, ki ga predlagate za odlikovanje, to tudi v resnici zasluži. V bodoče morate redno pošiljati predloge za odlikovanja ali pohvalo in to za borce, kakor za komandni sestav.«⁹⁵

Ne vemo, ali je Glavno poveljstvo NOV in PO Slovenije imelo samo v načrtu kakšna odlikovanja, ali pa je bilo že obveščeno od Vrhovnega štaba, da se pripravljajo enotna odlikovanja za vso Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije. Odlok o teh odlikovanjih je izdal Vrhovni štab šele 15. avgusta 1943 in se glasi:

»Osnujejo se naslednja odlikovanja:

1. Red narodnega heroja

dobi se za ugotovljena herojska dela na bojnem polju in za herojsko zadrževanje pred sovražnikom....

2. Red partizanske zvezde
prvega reda

se dobi za umetnost v poveljevanju in za posebne zasluge v borbi;
drugega reda

se dobi za hrabrost in posebne podvige borca;
tretjega reda

se dobi za hrabrost in požrtvovalnost v borbi.

3. Red narodne osvoboditve

se dobi za zasluge pri osvoboditvi naroda.

4. Red za hrabrost

se dobi za ugotovljeno hrabrost v narodnoosvobodilni borbi.

5. Medalja za hrabrost

se dobi za ugotovljeno hrabrost v narodnoosvobodilni borbi.

6. Red bratstva in enotnosti

se dobi za ugotovljeno delo pri ustvaritvi enotnosti naših narodov.«⁹⁶

⁹³ Zbornik VI/4, dok. št. 60, str. 176—177.

⁹⁴ Prav tam, str. 373. — Janko Brodarič je dobil kasneje za svoje junaštvo red narodnega heroja.

⁹⁵ Izvirnik v AMNO.

⁹⁶ Zbornik II/1, str. 299—300.

V opombi k odloku o odlikovanjih je rečeno, da »doslej proglašeni narodni heroji avtomatsko dobijo Red narodnega heroja.«⁹⁷ Naziv narodnega heroja je uvedel Vrhovni štab že z odredbo v Biltenu 12-13 za december 1941 — januar 1942. »Vrhovni štab narodnoosvobodilne in prostovoljske vojske Jugoslavije ustanavlja kot največje priznanje za borbe, komandirje, komandante in politične komisarje, ki so se s svojim junaštvom in požrtvovalnostjo v narodnoosvobodilni borbi proti okupatorjem in domačim izdajalcem posebno izkazali, naziv NARODNEGA HEROJA. Ta naziv podeljuje borcem samo Vrhovni štab.«⁹⁸

Naslednje številke Biltenov Vrhovnega štaba že prinašajo imenovanja prvih narodnih herojev. Ko je izšla odredba o odlikovanjih je bilo proglašanih 22 narodnih herojev, vseh skupaj je odlikovanih do danes 1307 pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, od teh 175 Slovencev.⁹⁹ Od Slovencev ali na slovenskem ozemlju borečih se partizanov so imenovani prvi Tone Tomšič, Ljubo Šercer, Slavko Šlander, Milovan Šaranović, Dragan Jeftič in Ivan Kavčič.¹⁰⁰

Red narodnega heroja se je podeljeval v začetku samo padlim partizanom in organizatorjem narodnoosvobodilne borbe. Prvi borec, ki je živ dobil red narodnega heroja, je Stanko Semič-Daki in sicer 10. oktobra 1943. leta, ker je »skozi dve in pol leti narodnoosvobodilne borbe pokazal izredno hrabrost in preziranje smrti v vseh borbah proti okupatorju.«¹⁰¹

Ostala odlikovanja je začel deliti AVNOJ razmeroma zelo pozno. S prvim odlokom od 24. julija 1944, torej skoraj leto dni po izidu odredbe, je odlikoval AVNOJ z Redom narodne osvoboditve dvajset enot Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, med njimi tudi dve slovenski, Tomšičevo in Cankarjevo brigado.¹⁰² Prvi poedinci pa so bili odlikovani z odlokom AVNOJ od 7. in 25. septembra 1944. Od Slovencev Boris Kraigher, Franc Rozman-Stane, Jaka Avšič, Viktor Avbelj, Vlado Ambrožič, Janez Hribar, Franc Hočevar, Janko Sekirnik, Evgen Matejka in drugi.¹⁰³

Zgoraj našeta odlikovanja so ostala v veljavi vse do danes ter so se podeljevala borcem iz narodnoosvobodilnega boja še vrsto let po osvoboditvi. Po končani vojni so bila uvedena še nova odlikovanja, od katerih so se Red zaslug za narod prve, druge in tretje stopnje ter Medalja zaslug za narod podeljevala v glavnem borcem in aktivistom iz narodnoosvobodilnega boja za njihove zasluge v tem času.

»Spominski znak 1941« je gotovo največje priznanje udeležencem narodnoosvobodilnega boja. Odlok za Spominski znak 1941 je izdalo Poverjeništvo za Narodno obrambo NKOJ (Nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije), pravico do njega pa so imeli:

a) vsi borci, vojaški in politični funkcionarji, ki so l. 1941 vstopili v partizansko vojsko in ostali do danes v NOV in PO Jugoslavije;

b) vsi oni, ki so l. 1941 pričeli s partizanskim delovanjem in na kakršen koli način organizirali in neprestano delali za partizansko gibanje na okupi-

⁹⁷ Prav tam, str. 300.

⁹⁸ Prav tam, str. 114.

⁹⁹ Zbornik narodnih herojev Jugoslavije, Beograd 1957.

¹⁰⁰ Zbornik II/1, str. 340.

¹⁰¹ Prav tam, str. 357.

¹⁰² Prav tam, str. 433—444.

¹⁰³ Prav tam, str. 480—481 in 486—487.

Miha Marinko pripenja »Spominski znak 1941« komandantu 31. divizije Evgenu Matejki-Pemcu

ranem področju, pa so pozneje iz kakršnih koli razlogov zapustili okupirano ozemlje ter vstopili v partizansko oziroma narodnoosvobodilno vojsko;

c) vsi oni, ki so l. 1941 vstopili v partizansko vojsko kot borci ali funkcionarji, pa so bili poslani na delo v nasprotnikovo zaledje, t. j. na okupirano ozemlje in se sedaj še nahajajo na okupiranem ozemlju ali pa v enotah NOV in PO Jugoslavije;

č) vsi oni, ki so vstopili v partizansko vojsko l. 1941, pa so bili v teku svojega dela in borb ujeti, zaprti ali obsojeni, pa so danes ponovno v naši vojski ali na delu v zaledju pod pogojem, da je bilo njihovo zadrževanje častno in partizana dostojno;

d) »Spominski znak 1941« se ne more podeliti onim, ki so med tem časom svojevoljno zapustili NOV in prešli na stran okupatorja, pa četudi so vstopili l. 1941 in se sedaj ponovno nahajajo v NOV.«¹⁰⁴

Odlikovanja in spomske znake 1941 so začeli podeljevati v oktobru 1944. V glasilu Glavnega poveljstva NOV in PO Slovenije Naša vojska lahko beremo o odlikovanjih političnih delavcev Mire Tomšič-Vlaste, Zdenke Kidrič, Vlada in Ade Krivic in drugih z odlikovanjem Reda hrabrosti in Stanka Semiča-Dakija z redom narodnega heroja. Predaja odlikovanj je bila zelo svečana. Dopisnik Naše vojske piše: »Najganljivejša je bila svečanost, ko je generallajtnant Franc Rozman v Glavnemu štabu pred postrojenimi oddelki in zaščitno brigado po raportu in zvokih vojne godbe podeljeval odlikovanja in spomske znake. Vsi pripovedujejo, kako so komaj premagovali solze, ko je generallajtnant prvemu junaku našega naroda, prvemu živemu borcu, obesil okoli vratu najvišje odlikovanje narodnega heroja, polkovniku Stanku Semiču, našemu priljubljenemu tovarišu Dakiju.«¹⁰⁵ Enako svečano so podeljevali odlikovanja in spomske znake po divizijah in brigadah. Dopisnika Ljudske pravice pišeta o takem podeljevanju odlikovanj borcem XV. divizije, ki je bilo 3. oktobra 1944.¹⁰⁶

Končno lahko štejemo sem tudi one drobne primere samoiniciativnega odlikovanja (dajanja raznih spominskih znakov) posameznih štabov, ki so hoteli dati s tem priznanje tistim svojim borcem, ki so se izkazali pri posebnih nalogah. Doslej sta znana dva primera: eden iz borb za Turjak septembra 1943. leta, drugi pa iz okupirane Ljubljane sredi leta 1944.

»Turjaško odlikovanje«, da ga tako imenujem, je bilo izdelano samo v štirih izvodih, ki jih je podelil komandant drugega bataljona Prešernove brigade Albin Drolc-Krtina štirim od osmih borcev, ki so prvi vdrlji v grad.¹⁰⁷

Odlikovanje je zelo preprosto. Gumbi z grbi turjaških grofov, ki so jih našli v gradu, so pripeti na pločevinasti peterokraki zvezdi, vse to pa na okrogli podlagi iz zelenega baržuna.¹⁰⁸

Drugo »Ljubljansko odlikovanje«, pa je še bolj preprosto: dve peterokraki zvezdi, ena iz rdeče, druga pa iz črne klobučevine, ki sta na sredi sešiti tako, da pridejo kraki zgornje zvezde med krake spodnje zvezde. Dobilo ga je nekaj ljubljanskih žena, ki so se prav posebno izkazale pri delu Slovenske narodne pomoči. Ta odlikovanja je delila v imenu okrožnega odbora SNP članica tega odbora Vera Marentič.¹⁰⁹

Verjetno je takih primerov dajanja pohval borcem in aktivistom v obliki raznih spominskih znakov še več. Čeprav to niso odlikovanja, odobrena od političnih ali vojaških organov, so zanimiva kot dokument časa ter spadajo kot redkosti v muzejske zbirke.

¹⁰⁴ Izvirnik v AMNO.

¹⁰⁵ Naša vojska, leto III, št. 14, 31. oktobra 1944.

¹⁰⁶ Ljudska pravica, leto V, št. 24, 20. oktobra 1944.

¹⁰⁷ Borec 1958, št. 9, str. 441.

¹⁰⁸ Odlikovanje je daroval Muzeju NO njegov nosilec Henrik Drol-Živo.

¹⁰⁹ Izjava Cilke Bauconove, ki je odlikovanje darovala Muzeju NO.

Quelques insignes partisans

Résumé

Insignes des coiffures: En automne 1941, le Haut commandement des troupes partisans imposa un insigne unique pour les coiffures — une cocarde tricolore aux couleurs slovènes portant une étoile rouge à cinq branches. Au printemps de 1942, les unités prolétariennes remplacent cet insigne par une étoile rouge avec faucille et marteau et vers la fin de l'été de la même année, un décret enjoint à ces unités de ne porter que l'étoile rouge. Cet insigne est adopté au début de 1943 par toutes les autres unités partisans qui le portent jusqu'à la fin de la guerre.

Drapeau: C'est également à l'automne de 1941 que fut rendue l'ordonnance relative au drapeau. Le fanion des partisans slovènes était le drapeau tricolore slovène avec une étoile rouge à cinq branches s'étendant aux trois bandes. Les unités prolétariennes avaient un drapeau rouge portant faucille et marteau et le nom de l'unité.

Salut: Le salut des partisans slovènes était le poing droit levé à la hauteur du bord inférieur de la coiffure; en file, l'arme à l'épaule, on saluait par le poing gauche serré et le bras tenu horizontalement barrant la poitrine. Au début, les partisans saluaient par: »Au combat — pour la liberté«, plus tard par »Mort au fascisme — liberté au peuple«. Avec la transformation des unités partisans en unités régulières, le salut se modifia également; on introduisit le salut militaire en usage dans toutes les armées régulières.

Coiffure: Les premiers partisans portaient des coiffures hétéroclites: chapeaux, casquettes de sport, bérets, etc. En avril 1942, ils empruntèrent aux partisans croates un calot à trois pointes qu'ils appelèrent »triglavka«. La forme de ce calot se modifia quelque peu à deux reprises. En été 1943, une patrouille du Grand Etat-major fit connaître une nouvelle coiffure, un calot qu'on appelait »titovka«; il fut rapidement adopté par les partisans slovènes, et un ordre du Grand Etat-major daté d'avril 1944, l'imposa à toutes les unités de l'Armée de Libération nationale.

Insignes partisans des grades: Ils apparaissent pour la première fois chez les partisans slovènes en été 1942. Tous les chefs militaires et politiques les portent sur la manche gauche au-dessus du coude. Ces insignes restent en usage jusqu'au moment où le Grand Etat-major rend une ordonnance sur les grades d'officier et de sous-officier.

Grade d'officier et de sous-officier et rang des commissaires politiques: L'ordonnance en question entre en vigueur le 1er mai 1943 et détermine les insignes qui se portent sur les deux manches à 10 cm du bas. Un an plus tard, une autre ordonnance donne aux commissaires politiques le grade d'officier avec toutes les prérogatives qu'il comporte. Leurs insignes ne diffèrent que légèrement de ceux des autres officiers: le cadre militaire porte l'étoile au-dessus du galon, le cadre politique sur le galon même. De plus, les commissaires portent au revers du blouson un insigne de cordon rouge (triangle pour les grades inférieurs, losange pour les grades supérieurs).

Décorations: Le Comité exécutif du Front de Libération rendit en juin 1942 un décret instituant les premières décorations dont les insignes, fort simples mais exécutés avec goût, sortaient d'ateliers clandestins de Ljubljana. Le 15 août 1942, le Grand Etat-major institua les décorations suivantes: Ordre du Héros national, Ordre de l'Étoile partisane, Ordre du courage, Médaille du courage, Ordre de la fraternité et de l'unité. A l'automne de 1944 une ordonnance décida de décerner l'»Insigne souvenir de 1941« (Médaille de la résistance) à tous ceux qui avaient joué un rôle actif dans le mouvement de libération depuis 1941.